

Cecilia Cârja

**ROMÂNII GRECO-CATOLICI ȘI EPISCOPIA DE HAJDÚDOROGH
(1912)**

Contribuții documentare.

Presă Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2009. 493 o.

**GÖRÖGKATOLIKUS ROMÁNOK ÉS A HAJDÚDOROGI PÜSPÖKSÉG
(1912)**

Romániában a 2000-es évek beköszöntével lendült fel a korábban majd ötven évig elhallgatott görögkatolikus örökség kutatása. Az osztrák Ernst Christoph Suttner volt az elsők között, akik ismét felvetették az erdélyi egyházak kutatásának fontosságát elsősorban felekezeti szempontból. Az indítatás leginkább a görögkatolikus és ortodox egyházak közötti viszony rendszerváltás utáni aktualitásából eredt. Ennek köszönhetően a romániai kutatások inkább a felekezeti identitás 18. századi vizsgálata felé indultak el, de szerencsénkre számos forrásközlés, életrajz és monográfia is napvilágot látott a 19–20. századi román görögkatolikusság témaköréből, többek között Cecilia Cârja tollából is.

A szerző 2009-ben megjelent forrásgyűjteménye igen érdekes vállalkozás, mely számos újdonsággal rendelkezik az I. világháború előtti egyik utolsó jelentős magyarországi nemzetiségi konfliktus, a Hajdúdorogi Görögkatolikus Püspökség létrejötté kapcsán. Ez azért is különösen fontos, mert a nevezett egyházmegye felállításával kapcsolatban Magyarországon eddig még nem került kiadásra tudományos igényű összefoglaló munka, habár a magyarországi, és részben a magyarajkú görögkatolikusság történetének feltárására egyre több hangsúly helyeződik, elsősorban a Szent Atanáz Hittudományi Főiskolának köszönhetően.

A források közreadását megelőzi egy hosszabb bevezető tanulmány is. A szerző a magyarajkú görögkatolikusok mozgalmának igen rövid vázolója után alapvetően a püspökség felállításának körülményeire koncentrál, részben a közölt levéltári források alapján. A tanulmánynak érnyelje, hogy igyekszik az eseményeket elfogulatlanul, persze elsősorban a román közvélemény oldaláról bemutatni, nem vállalkozik felesleges ítéletekre. Egyik apró hibája azonban az, hogy a szerző — vélhetően nyelvi okokból — nem használja fel azokat az alapvetően egykorú magyar műveket, amelyek az említett mozgalmat mutatják be, így ezzel kapcsolatosan óhatatlanul pontatlanságok is előfordulnak, továbbá a magyar nevek, kifejezések átírása is pontatlan néhol. Szerencsénkre azonban ezek a hibák messze nem fajsúlyosak, így ezek csak apró, zavaró tényezőnek tekinthetők, a mű tartalmát nem befolyásolja lényegileg.

A válogatott dokumentumgyűjteményben összesen 290 egykorú forrás olvasható szigorú időrendben, melyek közül az első kettő a magyar liturgia 1896-os betiltásával foglalkozik. Egy nagy szünet után az 1911 és 1914 közötti időszakból közöl iratokat, melyek tartalmilag az egyházmegye felállítását megelőző tárgyalásokat, az azt követő román tiltakozásokat, majd az egyházmegye területének revíziójára irányuló kísérleteket ölelik fel. A könyv teljes egészében a bécsi nunciatura Vatikáni Titkos Levéltárban őrzött iratanyagára (*Archivio Segreto Vaticano*, Fond *Archivio della Nunziatura di Vienna*, röviden: ASV-ANV) épül. A bécsi nunciatura iratanyaga különösen jól megvilágítja az egyházmegye felállításának folyamatát, az 1911-es tárgyalásoktól kezdődően a Világháború kitöréséig, köszönhetően annak, hogy a nunciatura a tárgyalások folyamán a közvetítő szerv szerepét töltötte be. Rajta keresztül érintkeztek a Vatikán (elsősorban Merry del Val bíboros-államtitkár) és Ausztria-Magyarország érintett döntéshozói (nagyobb részt a magyar miniszterelnök, kisebb részt a közös külügyminiszter), valamint az ügyben érintett román főpapok is e szerven keresztül adhattak hangot véleményüknek.

A forráskiadványt az teszi még érdekessé, hogy a már eddig ismert adatokon túl sokban árnyalja a hajdúdorogi egyházmegye és a magyar ajkú görögkatolikusok kérdését. A püspökség felállítására vonatkozóan az Országos Levéltár is őriz számos iratot (MOL K 26 1915-XXV-2855). Ez utóbbi irategyüttesből nem mindig lehetett a vatikáni döntéshozók véleményét pontosan rekonstruálni. Az ügyek intézésébe sok esetben külügyminisztérium is bekapcsolódott, a nunciatura és a magyar kormányzat közötti közvetítő szervként, így számos esetben csak áttételes információink vannak az egyes döntésekről.

Az iratanyag gyakorlati szempontból is jól kiegészíti a MOL miniszterelnökségi iratanyagát is: számtalan olyan eset van, ahol egy-egy hivatkozott irat nem mindig található az adott ak-

tában. Ugyanez igaz fordítva is, hiszen a nunciatúra közvetítő szervi szerepéből adódóan az egyes iratokban hivatkozott, csatolt emlékiratokat és egyéb tanulmányokat nem mindig szerepelnek az idézett iratok mellett, hanem ténylegesen továbbküldték az érintetteknek, ám fogalmazványaik megmaradtak a miniszterelnökség iratai között.

Mivel az iratok szoros időrendben kerültek közlésre, így valamennyi dokumentum külön-külön sorszámot kapott. Ennek hátránya az, hogy az egyes ügyekben keletkezett iratok konkrét összekapcsolása így kicsit nehézkessé válik, talán szerencsés lett volna a jegyzetekben az elő és utóiratokra utalni. Az iratokban használt valamennyi rövidítés feloldásra került, a forrásokhoz tartozó jegyzetapparátusban pedig elsősorban a dokumentumokban előforduló személyek rövid biogramjai, valamint a nem román alakban használt helységnevek román megfelelői olvashatók.

Természetesen nem lehet célunk, hogy a teljes kötet mind a 290 iratát ismertessük, hanem e helyütt inkább csak néhány rövid szemelvényt igyekszünk bemutatni, hogy a kötet mi módon lehet alkalmas a magyarországi iratanyag kiegészítésére (is).

A MOL iratokból tudjuk, hogy a magyarajkú hívek 1896. júniusi demonstratíván bemutatott magyar nyelvű liturgiája és az azt követő hírlapi reakciók következtében a magyar kormányzat felkérte Vaszary Kolos esztergomi érseket, hogy az ügyben készítsen egy felterjesztést a Vatikán számára. Az érsek el is készítette a szóban forgó felterjesztést, de időközben a Vatikán kérdést intézett hozzá az ügyben, de jelentéstételre nem szólította fel az érseket. Ezt követően szeptember 2-án Róma betiltotta a magyar liturgiát, amellyel kapcsolatban Vaszary meg is jegyzi, hogy vélhetőleg mástól kaptak felvilágosítást. Cárja kötetében pedig rögtön az első idézett irat nem más, mint Mihályi Viktor gyulafehérvár-fogarasi érsek az ügyben tett 1896. augusztus 7-i jelentése. Ebből pedig megállapítható, hogy a Vatikán a román főpap jelentésében foglaltak alapján jutott a magyar liturgia betiltásának — dogmatikailag jogosnak vélt — álláspontjára.

Hasonlóan érdekes kérdés, hogy a Vatikán miként állt a magyar kormányzat azon kéréséhez, hogy az amerikai magyarajkú görögkatolikusok számára is állítsanak fel egy önálló püspökséget. A magyar kormány ezt a kérdést már a századfordulótól forszírozta a Vatikánnal. Az ok, hogy a munkácsi egyházmegyében megjelenő skizmatikus mozgalmak propagálói részben az Egyesült Államokból hazatérő görögkatolikus rutén munkások voltak. A mozgalom részben a munkácsi egyházmegyében megjelenő szociális problémákból táplálkozott, más részt pedig abból, hogy az amerikai római katolikus egyházvezetés igen türelmetlenül szemlélte az alájuk tartozó görögkatolikusok eltérő szokásait, egyházfegyelmét. Ez leginkább a papi nőülés körüli polémiákban érhető tetten. Ezeket a konfliktusokat az amerikai ortodoxok jól ki tudták használni, sikeresen térítettek át egész egyházközségeket, és az általuk propagált eszmék részben Magyarországra is eljutottak. A Vatikán 1907-ben kiadott Ea semper bullájával létrehozott egy önálló görögkatolikus püspökséget az Egyesült Államokban, amely viszont más megfontolásból nem felelt meg a magyar kormányzatnak. Amerikában nemcsak Magyarországról, hanem Galíciából, a lemergi egyházmegye kebeléből is számos hívő vándorolt ki. Magyar részről pedig cél volt, hogy a birodalom két részének rokon nemzetiségeit elszeparálják egymástól, így a nem magyar népek nemzetiségi eszméinek káros befolyását minimalizálhassák. E megfontolásból pedig egy külön, magyar jellegű egyházmegye szervezését propagálták a tengeren túl. Az amerikai hívek ügyének megfelelő rendezését a miniszterelnök a hajdúdorogi püspökség kérdésével együtt kérvényezte.

A görögkatolikusok kérdésében a magyar kormány eredetileg Lippay Bertalan festőművész közbenjárásával kereste meg X. Piusz pápát 1911 márciusában, majd a következő hónap folyamán az ügy súlyát a vatikáni osztrák–magyar követségen keresztül is igyekezett nyomatékosítani. A megkeresésre végül Merry del Val bíboros-államtitkár válaszolt, jelezve, hogy az ügyben Alessandro Bavona bécsi nuncius fog a jövőben eljárni, aki ráadásul az Egyesült Államokbeli görögkatolikus püspökség felállításában is közreműködött, így a kérdést igen jól ismerte. Khuen-Héderváry miniszterelnök ezt jelezte Aerenthal külügyminiszternek is, hozzátéve, hogy a bíboros-államtitkár igen pozitívan nyilatkozott mindkét szóban lévő ügyről. A miniszterelnök megemlíti azt is, hogy az ügyben Bavona nunciussal is felvette már a kapcsolatot. Mégis, az államtitkár és a nuncius levelezéséből kiderül, hogy egy új amerikai püspökség felállításától, amely nemzetiségi alapon választotta volna szét a híveket, Róma már az első pillanatban elzárkózott és jelezte a nehézségeket. Az amerikai görögkatolikusok kérdésében Róma Firczak Gyula munkácsi püspök véleményét is kikérte, aki jelezte félelmét, hogy a munkácsi egyházmegyéből Amerikába szakadt hívek Ortinsky püspökkel szemben táplált ellenérzéseik miatt akár az ortodox egyházba is átlépnének. Habár Bavona nem tartotta alaptalannak Firczak és ezzel együtt a magyar kormányzat félelmét, hiszen a magyarországi skizmatikus mozgalmak terjesztői eredendően az Amerikából visszaérkezett görög-

katolikus hívek voltak, mégis ebben az ügyben a Hitterjesztési Kongregáció prefektusa, Girolamo Gotti bíboros szava volt a döntő, aki Firczákot nem tartotta Ortinskyval szemben elfogulatlanak, ráadásul az amerikai hívek szétválasztását amúgy sem tartotta támogatandónak. Az amerikai hívek kérdésének rendezéséről végül a magyar kormányzat is lemondott, az ügyet 1911 végétől már nem is említik a levelezésekben.

A kötet szerzője bevezető tanulmányában megemlíti, hogy a magyar püspökkari konferencia 1911. november 9-i döntését az ügyben a kormányzat nem várta be, hanem az új püspökség területének kijelölését valamint a liturgikus nyelv kérdését a maga kebelében óhajtotta rendezni. A jelzett iratban Aerenthal megemlíti, hogy a magyar kormányzat milyen nagy súlyt helyez egy új magyarországi püspökség felállítására. Az ügy konkrét részletei kapcsán kiemel egy korábban bemutatott emlékiratot, amiről már Johann von Schönburg-Hartenstein osztrák–magyar vatikáni nagykövetség is volt szerencséje beszámolni. A nevezett emlékirat viszont még bőven a püspökkari munkálat előtt készült, sőt arról, valamint az azzal együtt készült amerikai püspökségre vonatkozó emlékiratról Merry del Val és Alessandro Bavona levelezésében is többször esik szó. A nevezett emlékiratokat pedig Lippay Bertalan mutatta be még 1911 március–április fordulóján. Ráadásul azoknak szerzője nem is a kormányzat valamely szereplője, hanem Melles Emil budapesti apát-plébános volt. A magyarajkú görög katolikusokra vonatkozóan már ekkor jelezte a kormányzat a tervezett új egyházmegye hozzávetőleges kiterjedését, valamint azt is, hogy liturgikus nyelve az ógörög lenne. Ez utóbbival kapcsolatban pedig már a püspökkari konferencia előtt, 1911 szeptemberében jelezte Merry del Val, hogy mindenképpen garanciát kérnek a kormánytól.

Az 1911. november 9-i püspökkari konferencián ismertették a magyarországi püspökökkel az új egyházmegye felállításának tervét és az erre vonatkozó előterjesztést a hónap végén juttatták el a bécsi nunciushoz. Habár a nevezett előterjesztés taxatív nem sorolja fel az átszatelendő plébániákat, ám már jelzi, hogy azok mely egyházmegyékből hasíttatnának ki, külön kiemelve a székelyföldi vikáriátust, valamint megadja a tervezett püspökség várható lélekszámát is. Ez utóbbi irat azért is érdekes, hiszen az új egyházmegye területi kiterjedését véglegesítő 1912. február 8–9-i püspökkari konferenciát követő román tiltakozások egyik alapvető érve volt, hogy novemberben még szóba sem került egyházmegyék megcsonkítása. Ez utóbbi, főleg Demetriu Radu nagyváradi püspök által hangoztatott érvet Francesco Rossi Stockalper uditore nem fogadta el.

Ezt követően mind a román főpapok, mind az egyes érintett egyházközségek elárasztották tiltakozó irataikkal a Szentszéket és a bécsi nunciaturát 1912–1913-ban, különösen az alapító bulla kihirdetése után. A tiltakozások, ha lanyhuló intenzitással is, a Világháború alatt is folytatódtak. A szerző által szép számmal idézett iratok közül a miniszterelnökségen a román főpapok 1912. augusztusi 29-i, Scapinelli nunciushoz intézett előterjesztése található meg.

A témába vágó szakirodalom már többször is megemlítette, hogy a román tiltakozások támogatására maga Ferenc Ferdinánd trónörökös is igyekezett latba vetni befolyását. Sikerült Nagl bécsi érseket megnyerni, hogy interveniáljon a románok érdekében 1912. áprilisában, ám ez nem járt sikerrel. Az egyházmegye megalapítását követően a trónörökös arra is kísérletet tett, hogy a románokat ért sérelmeket számukra is elfogadható püspök kinevezésével igyekezzen enyhíteni, így a kormány által patronált Miklósy István helyett Hadzsega Gyulát ajánlotta Róma figyelmébe. Hadzsega mellett szólt román nyelvismerete, valamint az, hogy a román egyházi vezetőkkel is jó viszonyt ápolt, továbbá Miklósyval szemben rendelkezett felsőbb végzettséggel is. Igaz, a Vatikán némi óvatossággal fogadta Miklósy jelölését, ám Hadzsega személyétől mereven elzárkózott. Részben nehéz természete miatt nem tartották alkalmasnak, másrészt Andor György miniszteri tanácsos információi szerint, a püspökség felállítását is ellenezte.

Az egyházmegye megalapítása elleni román és románbarát érvekre vonatkozó iratok azért is érdekesek, mert 1912 elejétől kezdve a miniszterelnökségen található iratok már az egyházmegye felállítása körüli adminisztratív kérdésekkel foglalkoznak, mint a szükséges garanciák megadása, vagy az alapító bulla szerkesztése.

A román tiltakozások természetesen magukban hordozták az új egyházmegye területi revíziójának szükségességét is, olyannyira, hogy már az egyházmegye megalapítása előtt napirendre került a kérdés. 1912. március 19-én Schönburg vatikáni nagykövet beszámolt Bertchold külügyminiszternek Scapinellivel bécsi nunciussal folytatott tárgyalásairól. Scapinelli megnevezett 13 olyan szatmári plébániát, amelyeket nemzetiségi viszonyaik miatt célszerűnek tartott megtartani anyaegyházmegyéjükben. Tegyük hozzá, hogy az említett román tiltakozások ezekben az egyházközségekben voltak a leghevesebbek. A magyar kormány Scapinelli kérésére pozitívan reagált,

ám ezek az egyházközségek végül mégiscsak szerepeltek az új egyházmegye alapító bullájában. Scapinelli az érintett plébániákról vélhetően Radu nagyváradai püspöktől szerzett tudomást. A püspök 1912 elején készített a szóban forgó plébániákról egy rövid kimutatást az 1880-as és az 1900-as népszámlálások alapján.

Két héttel később Scapinelli már egy igen terjedelmes beszámolóban Merry del Val bíboros-államtitkárnak jelzi, hogy a revízió szükségessége túlnyúlik a hívek lelki szükségletein. Megemlíti, hogy az egyházmegye területi kiterjedésének újragondolását Románia is igen erősen forszírozza, hozzátéve, hogy a román kérdés igen érzékeny pont a Hármasszövetségen belül is, így ennek az egyházi kérdésnek óhatatlanul kihatása lehet a nagypolitikára, hiszen Ausztria-Magyarországnak igencsak szüksége van egy oroszellenes Romániára. A revízióról valamennyi érintett fél hajlandó volt tárgyalni, igaz más-más alapon. A Vatikán csupán részleges területmódosítást akart, elsősorban saját presztízsét óvandó. A román fél elvben valamennyi román többségű plébánia rekorporációját óhajtotta, míg a magyar kormányzat viszonzóság elvén területcseréről akart tárgyalni, hiszen magyarajkú görögkatolikus hívek jelentős számban maradtak még a román egyházmegyék területén. Az említett revíziós tárgyalások — némileg egybefolyva Tisza paktumtárgyalásaival — a felek meglehetősen távoli álláspontjai miatt nem hoztak eredményt.

A KSH által készített meglehetősen terjedelmes kimutatásokból tudjuk, hogy 1913. decemberében Mihályi érsek suffraganeus püspökeivel egyetértésben megnevezte a visszacsatolandó plébániákat, melyek román többséggel bírtak. A kérvény alapja a hívek anyanyelve volt, amellyel szemben a magyar kormány a beszélt nyelvekre is nagy hangsúlyt fektetve számos plébánia visszacsatolását ellenezte. Emellett a magyar kormányzat a viszonzóság elvén megnevezett több átcsatolandó magyar többségű települést, amely viszont a román félnek nem volt elfogadható. Végül a kormányzat olyan erdélyi nagyvárosokban szeretett volna új plébániákat alapítani, ahol a magyar ajkú hívek, ha arányukban kisebbségben, de jelentős számban voltak jelen.

Mint azt a bevezetőben említettem, Magyarországon sajnos eddig még nem jelent meg sem a Hajdúdorogi Egyházmegye felállításával sem a magyarajkú görögkatolikusok mozgalmával kapcsolatban komolyabb összefoglaló munka. A püspökség felállítása volt a Világháború előtti utolsó nagy nemzetiségi skandalum Magyarországon. A román hívek természetesen az addigi legnagyobb volumenű erőszakos magyarosításként tekintettek a kérdésre, hiszen az közvetlenül a legfontosabb nemzetiségi intézményt, az egyházat támadta. Ezzel szemben a magyar kormányzat a többség kisebbségének érdekében hozott „defenzív” intézkedést hangsúlyozta. Ebben a kérdésben a román-magyar együttélés feloldhatatlan anomáliaként jelentkezett, hiszen a két nép nemzeti önszemléletének egy olyan metszéspontjában találjuk magunkat, melyben mindenki magának reivindicálja a jogot, hogy a nemzetiségi és felekezeti (kettős)identitásban rejlő esetleges ellentéteket feloldja. Cárja munkája a magyar történetírás szempontjából is igen hasznos és fontos mű, hiszen a Hajdúdorogi Püspökség felállítása túlmutat az egyházi kérdésen. Így nemcsak az egyháztörténet, hanem a román-magyar együttélés, a román nemzetépítés és nemzetszemlélet, vagy ha kisebb részben is, a világháború előtti román-magyar kapcsolatok töréspontjainak vizsgálatához is nyújthat számtalan hasznos adalékot.

Katkó Márton Áron

Fónagy Zoltán

A NEMESI BIRTOKVISZONYOK AZ ÚRBÉRRENDEZÉS KORÁBAN

Adattár I-II.

**MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet,
Budapest, 2013. 712, 824 o.**

A nemesség vizsgálatának létjogosultságát talán már önmagában indokolja a hazai nemesség magas aránya és az abból következő társadalmi, gazdasági és kulturális tagozódás. Épp ezért a magyar történetírás figyelmét sem kerülte el a nemesség vizsgálata, de a kiváltságos rend eleinte a politikai hatalom birtokosaként került az elemzések középpontjába, vagy épp egy-egy család genealógiájára szűkültek az elvégzett kutatások háttérbe szorítva ezzel a nemesség társadalomtörténeti elemzéseit. Csak az 1980-as években indultak meg a nemesség számbeli, rendi, foglalkozásbeli tagozódására, vagyoni rétegződésére irányuló, történeti statisztikai vizsgálatok. A nemesi